

ЕСТОПЕЛЬ ТА ЗАБОРОНА СУПЕРЕЧЛИВОЇ ПОВЕДІНКИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

ESTOPPEL AND PROHIBITION OF CONTRADICTORY CONDUCT IN CIVIL PROCEEDINGS

Панаїд Я.І., аспірант кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено визначенню співвідношення концепцій естопелю (англ. *estoppel*) та заборони суперечливої поведінки в контексті принципу добросовісності в цивільному судочинстві. Зроблено спробу виявити тенденції у вітчизняній судовій практиці щодо їх застосування. Зокрема, мова йде про одночасне застосування у деяких справах як доктрини естопель, так і доктрини «*non concedit venire contra factum proprium*»; інтерпретацію в судовій практиці естопелю крізь категорію принципу цивільного судочинства; посилання на практику ЄСПЛ як таку, де використовується концепція естопелю, зокрема на справах *Khokhlich v. Ukraine* та *Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey*. Крім того, в національній судовій практиці вироблено такі категорії суперечливої поведінки процесуального характеру як суттєва зміна правової позиції на певному етапі провадження та пасивна поведінка сторони щодо певних обставин, які згодом заперечуються стороною. Констатовано відсутність єдиного підходу щодо визначення доктрини заборони суперечливої поведінки та її співвідношення з концепцією зловживання процесуальними правами та принципом добросовісності.

Досліджено ознаки суперечливої поведінки учасника справи, з урахуванням яких запропоновано визначити процесуальну суперечливу поведінку як процесуальну поведінку учасника справи, що протирічить попереднім діям або бездіяльності. Такі дії повинні мати місце в одному і тому самому провадженні та бути сприйняті судом в якості підстави для прийняття рішення щодо процесуального питання. Це відбувається за тієї умови, що юридичні наслідки подальшої поведінки мають наслідком отримання більш вигідного становища для відповідної сторони порівняно з її опонентом. Суперечність в контексті процесуальних правовідносин видається за доцільне розуміти як спроба досягти протилежних юридичних наслідків, пов'язаних з реалізацією одного і того самого права у двох відповідних сценаріях процесуальної поведінки.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, принцип добросовісності, естопель, суперечлива процесуальна поведінка, *venire contra factum proprium*.

This article examines the correlation between the concept of estoppel and the prohibition of contradictory conduct in the context of the principle of good faith in civil proceedings. The research also aims to identify emerging trends in domestic case law concerning the application of these concepts. Specifically, it considers instances where both the doctrine of estoppel and the doctrine of *venire contra factum proprium* are applied simultaneously; the interpretation of estoppel in judicial reasoning through the prism of civil procedure principles; and references to the case law of the European Court of Human Rights where estoppel has been applied, including in *Khokhlich v. Ukraine* and *Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey*. national judicial practice has developed certain categories of procedurally contradictory conduct—such as a significant change in a party's legal position at a particular stage of proceedings, or passive behavior toward certain facts that are later denied by that party. It has been noted that there is no uniform approach to defining the doctrine of prohibition and its relationship with the concept of abuse of procedural rights and the principle of good faith.

This article analyzes the defining features of contradictory conduct by a party to legal proceedings. In light of this analysis, it is proposed that procedural contradictory behavior be understood as conduct by a party that is inconsistent with its prior actions or omissions within the same proceedings, where such earlier behavior has been relied upon by the court as a basis for resolving a procedural issue. Such conduct must result in legal consequences that place the party in a more advantageous position relative to its procedural opponent.

Within the framework of procedural legal relations, contradiction may be conceptualized as the generation of opposing legal consequences arising from the exercise of the same procedural right under two divergent scenarios of party conduct.

Key words: abuse of procedural rights, principle of good faith, estoppel, contradictory procedural behavior, *venire contra factum proprium*.

Постановка проблеми. Вплив глобалізаційних процесів на національне правове поле проявляється, серед іншого, у тенденціях до уніфікації права [1, с. 23, 27]. Що стосується українських правових реалій, то науковці відзначають актуалізацію питання гармонізації права в межах європейського регіону [2, с. 80; 3, с. 8–9]. Уявляється, що внаслідок вказаних тенденцій вітчизняне правове поле зазнає змін, зокрема, в контексті рецепції нових понять, що не мають сталого зв'язку з традиційним категоріальним апаратом. Одним з таких правових «імплантатів» є концепція «естопель», що була запозичена в український правовий простір через судову практику. Так, в контексті цивільного права Верховним Судом (далі – ВС) сприйнято підхід, відповідно до якого концепція *venire contra factum proprium* базується на принципі добросовісності (див. приміром [4]). Що стосується концепції естопелю, то останній пропонується розуміти як «неможливість суперечливої (непослідовної) поведінки, яка може проявлятися як в матеріальних правовідносинах, так і в судовому процесі [5]. Крім того, в низці рішень ВС в контексті питань матеріального права наявне посилання на обидві доктрини із зазначенням того, що принцип «*venire contra factum proprium*» є вираженням «*equitable estoppel*» – «однієї з найважливіших доктрин загального права» [6].

В національній судовій практиці також використовується термін «процесуальний естопель» [5]. Вказане обумовлює необхідність поглибленого аналізу концепції естопелю та її співвідношення з більш традиційною для українського права концепцією заборони суперечливої поведінки, а також зв'язку останньої з принципом добросовісності.

Метою статті є визначення тенденцій вітчизняної судової практики щодо застосування концепції естопелю в контексті процесуальної поведінки сторін, а також формування поняття суперечливої процесуальної поведінки.

Стан опрацювання проблематики. Проблема суперечливої поведінки не є новим напрямком наукових досліджень, позаяк вказане питання неодноразово було предметом аналізу як у сфері цивільного, так і процесуального права [2, 7–9]. Втім, незважаючи на деякий ступінь розробленості, уявляється, що вказана проблематика потребує більш ретельного опрацювання.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що використання терміну «естопель» в контексті національного правового простору видається недоцільним з огляду на відсутність зв'язку вказаного терміну з понятійним апаратом українського правового поля та відсутність єдиного підходу щодо змісту естопелю, що фактично відрізняється

за обсягом залежно від країни, про що нами вже зазначалось в одній із статей. Втім, враховуючи, що вказаний термін все ж було запозичено українськими судами, у першій частині даної статті термін «естопель» використовується як синонімічний до заборони суперечливої поведінки.

1. Тенденції застосування концепції «естопель» (заборони суперечливої поведінки) до процесуальної поведінки сторін у вітчизняній судовій практиці.

Як зауважив ВС, найчастіше процесуальний естопель знаходить свій вияв під час оскарження судових рішень і може полягати в тому, що сторона радикально змінює свою правову позицію у справі в порівнянні з правовою позицією у суді попередньої інстанції. Юридичним наслідком принципу естопеля є втрата права, за захистом якого сторона звернулася до суду, в зв'язку з оцінкою судом фактичної поведінки сторони та її добросовісності [10]. В іншій справі ВС вказав, що «процесуальний естопель» слід розуміти як неможливість суперечливої поведінки сторін у цивільному судочинстві, яка надасть переваги одній стороні над іншою, порушивши при цьому основні засади та завдання цивільного судочинства [11].

Приклад подібної поведінки було проаналізовано у справі № 910/3508/22: відповідач в судах першої та апеляційної інстанції дотримувався послідовної позиції щодо відсутності у позивача права на звернення до суду з вимогаційним позовом, проте в суді касаційної інстанції відповідач змінив свою позицію на протилежну. При цьому, зміна процесуальної позиції відповідача у первинній справі у часовому проміжку співставна з поданням прокурором позову про витребування з володіння відповідача майна. Відтак, ВС виснував, що касаційне провадження у первинній справі було ініційовано відповідачем для уникнення негативного для себе результату вирішення спору щодо витребування вказаного майна [10]. Крім того, суперечливою поведінкою в судовій практиці визнавались, зокрема, такі дії сторін:

- звернення з позовом, позиція сторони за яким фактично суперечить позиції цієї сторони в іншій справі [12];
- дії учасника справи в їх сукупності, приміром, такі: систематичне оскарження ухвал суду про призначення експертизи, заперечення проти необхідності проведення експертизи з підстав затягування справи в суді першої та апеляційної інстанцій аж до отримання висновків експертизи, а після отримання відповідного висновку експерта – подання клопотання про визнання вказаного висновку недопустимим доказом, згодом – подання клопотання про призначення повторної судово-технічної експертизи та заявлення відводу експерту [13].

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок про такі тенденції у вітчизняному судочинстві:

1) одночасне застосування у деяких справах (див. приміром [14]) як доктрини естопеля, так і доктрини «*non concedit venire contra factum proprium*» дає підстави виснувати, що зазначені концепції тлумачаться як синонімічні;

2) виокремлення в національній судовій практиці таких категорій суперечливої поведінки процесуального характеру: суттєва зміна правової позиції на певному етапі провадження [10]; пасивна поведінка сторони щодо певних обставин, які згодом заперечуються стороною (див. наприклад, [15] щодо обґрунтування «мовчазною згодою» втрати апелянтом права покликатися на певні підстави для поновлення строку на подання заяви про скасування судового наказу);

3) відсутність єдиного підходу щодо визначення доктрини заборони та її співвідношення з концепцією зловживання процесуальними правами та принципом добросовісності;

4) інтерпретація в судовій практиці естопеля крізь категорію принципу цивільного судочинства [10]. При цьому інколи зауважується, що його застосування є способом захисту добросовісної сторони [16];

5) посилення на концепції естопеля, які застосовуються у практиці ЄСПЛ, зокрема у справах *Khokhlich v. Ukraine* [17] та *Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey* [18], у зв'язку з чим естопель в судовій практиці вживається в розумінні «категоричного заперечення такої поведінки сторони в процесі, якою вона перекреслює те, що попередньо було нею визнано в цьому та/або іншому судовому процесі» (див. приміром [19]).

2. Поняття та ознаки процесуальної суперечливої поведінки. Співвідношення процесуальної суперечливої поведінки з зловживання процесуальними правами в контексті принципу добросовісності.

На думку В. В. Рєзнікової, заборону суперечливої поведінки слід розглядати як прояв загального «принципу» недопустимості зловживання правом [20, с. 129]. Натомість, інші дослідники розглядають концепції зловживання процесуальними правами та естопель як складові принципу добросовісності [2, с. 403; 21, с. 100].

Видається за доцільне спочатку визначити ознаки суперечливої поведінки. Вказане питання отримало деяку розробку в контексті матеріальних правовідносин [22, с. 48–49]. Аналізу наведеної у статті наукової літератури та судової практики дозволяє висувати, що для визнання певної поведінки суперечливою, слід встановити існування таких умов: а) наявність поведінки, що демонструє певну позицію, засновану на суб'єктивному праві; б) вчинення нової дії, яка також повинна відбивати намагання особи здійснити суб'єктивне право; в) суперечність між вказаними видами поведінки. В одному з наукових джерел зауважується, що вказана суперечність полягає в намірах особи [22, с. 48]. Проте, в контексті **процесуальних** правовідносин видається за доцільне вести мову про протилежні юридичні наслідки, пов'язані з реалізацією одного і того самого права у двох відповідних сценаріях процесуальної поведінки. Приміром, у випадку незаявлення особою без поважних причин про невідсудність справи з подальшим оскарженням рішення саме з підстав з порушення правил територіальної юрисдикції (ст. 378 ЦПК України) суперечність, за умови перегляду судового рішення може полягати у зміні позиції суб'єкта оскарження щодо його ставлення до належної підсудності справи та затягування справи, що ставить під загрозу виконання завдання цивільного судочинства в контексті своєчасного розгляду і вирішення справи (ч. 1 ст. 2 ЦПК України).

В порівняльно-правовому контексті видається за доцільне навести обґрунтування застосування американської концепції судового естопеля (*judicial estoppel*). Так, суди звертаються до вказаного виду естопеля, якщо суперечлива поведінка сторони у справі призведе до судової помилки [23]. При цьому, на відміну від естопеля в матеріальних правовідносинах, судовий естопель передбачає, що відповідна процесуальна позиція (наприклад, щодо доцільності задоволення клопотання про призначення експертизи) переконала саме **суд**, а не сторону [24]. Відтак, метою судового естопеля є захист єдності судового процесу шляхом заборони сторонам навмисно змінювати свою позицію відповідно до конкретних обставин [24]. Втім, враховуючи необхідність співпраці сторін у справі, видається за доцільне говорити про два аспекти «переконаності»: а) переконання сторони у справі; та б) переконання суду щодо певної позиції. Іншим важливим аспектом, який характеризує американську доктрину судового естопеля, проте видається вартим уваги у вітчизняній площині, є з'ясування того, чи не отримає сторона, яка намагається відстоювати непослідовну позицію, несправедливу перевагу в судовому процесі, якщо її не буде позбавлено права на участь у справі [24].

Нарешті, слід приділити увагу співвідношенню суперечливої поведінки та зловживання процесуальними правами. Юридично значуща поведінка за способом регулю-

вання визначається за допомогою юридичних дозволів, зобов'язань та заборон [25, с. 318]. Отже, суперечлива процесуальна поведінка може мати місце за умови існування альтернативних варіантів поведінки, вибір одного з яких надано відповідній особі. Тобто, в контексті цивільного судочинства мова йде про реалізацію процесуальних прав, приміром, права на заявлення відводу або висування заперечень щодо підсудності справи. У попередньому дослідженні вже пропонувалося вести мову про обмежувально-корегуючу функцію принципу добросовісності в контексті зловживання процесуальними правами [26, с. 42]. Уявляється, що вказане має місце і у випадку суперечливої поведінки як різновиду процесуального зловживання. Відповідно дія принципу добросовісності проявляється у нівелюванні юридичних наслідків вказаної поведінки.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, видається за можливе вести мову про такі сутнісні ознаки процесуальної суперечливої поведінки:

а) невідповідність попередній (первинній) поведінці сторони. При цьому первинна «поведінка» включає в себе як дію, що становить собою реалізацію процесуального права, так і бездіяльність (приміром, відсутність заперечень з боку учасника справи щодо юрисдикційної підсудності справи певному суду), в той час як наступна пове-

дінка являє собою зловживання процесуальним правом, тобто активну дію;

б) така невідповідність повинна мати місце в межах однієї справи між одними і тими самими учасниками;

в) покладання на вказану поведінку з боку суду, тобто її врахування під час вирішення процесуального питання (приміром, задоволення клопотання сторони у справі);

г) отримання внаслідок такої суперечливої поведінки несправедливої переваги (наприклад, у справі *Der Wef v. Woolwich Baker Drive, LLC* суд штату Мейн (США) звернув увагу на той факт, що сторона у справі сприйняла умови угоди щодо мирного врегулювання спору як обов'язкові, і вказані умови були затверджені судом. Однак, коли справа дійшла до звільнення цією стороною приміщень, вона почала оспорювати юридичну силу вказаної угоди [27]).

Враховуючи вищевказане, видається за доцільне визначити процесуальну суперечливу поведінку як процесуальну поведінку учасника справи, яка суперечить попереднім діям або бездіяльності. Такі дії повинні мати місце в одному і тому самому провадженні та бути сприйняті судом в якості підстави для прийняття рішення щодо процесуального питання. Це відбувається за тієї умови, що внаслідок «наступної» поведінки відповідна сторона буде поставлена у більш вигідне становище порівняно з її опонентом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комаров В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 22–44.
2. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві теоретико-прикладне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2022. 600 с.
3. Ізарова І. О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу. Київ : Дакор, 2015. 335 с.
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 листопада 2023 року у справі № 513/879/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115546305>
5. Ухвала Верховного Суду від 04 березня 2025 року у справі № 911/1241/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125804568>
6. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 25 травня 2023 року у справі № 909/1191/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111125781>
7. С. Рабовська, Принцип «естопель» чи доктрина *venire contra factum proprium*: співвідношення та пріоритетність. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2023. № 125(1). С. 81–88. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2023/1.125-14>
8. Мануїлова А. І. Умови застосування та правові наслідки порушення принципу естопель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 674–677. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/167>
9. Новосад А. С. Процесуальний естопель: особливості застосування. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 берез. 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 320–321. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3433>
10. Постанова Верховного Суду від 29 травня 2024 року у справі № 910/3508/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119470280>
11. Постанова Верховного Суду від 12 червня 2024 року у справі № 756/2893/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119741182>
12. Постанова Верховного Суду від 06 грудня 2023 року у справі № 932/1140/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115508536>
13. Постанова Верховного Суду від 10 квітня 2024 року у справі № 322/232/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119331583>
14. Постанова Верховного Суду від 07 лютого 2024 року у справі № 490/1981/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117179819>
15. Постанова Західного апеляційного господарського суду від 13 травня 2019 р. у справі № 907/404/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81723159>
16. Ухвала Господарського суду Черкаської області від 03 грудня 2024 року у справі № 925/1577/20(925/1157/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124102944>
17. *Khokhlich v. Ukraine*. № 41707/98. 29 April 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61587>
18. *Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey*. № 41340/98, 41342/98, 41343/98 41344/98. 13 February 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936>
19. Касаційного господарського суду від 21 липня 2020 року у справі № 910/24323/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90594521>
20. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві. *Зловживання правом* : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 122–150
21. Ткачук А. О. Принцип добросовісності учасників цивільного судочинства та заборона зловживання цивільними процесуальними правами. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 94–103.
22. Sombra T. L. The Duty of Good Faith Taken to a New Level: An Analysis of Disloyal Behavior. *Journal of Civil Law Studies*. 2016. Volume 9. № 1. P. 27–55. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/jcls/vol9/iss1/4>.
23. *Oneida Motor Freight v. United Jersey Bank*, 848 F.2d 414 (3d Cir. 1988). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/848/414/291816/>
24. *Kirtland Fed. Credit Union v. Shaw (In re Shaw)*, No. 17-11646-j7, 7 (Bankr. D.N.M. Mar. 30, 2018). URL: <https://www.casemine.com/judgement/us/5afbbe3b2fb2e9077f309c21>
25. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2021. 568 с.
26. Панайд Я. І. Зловживання процесуальними правами в контексті принципу добросовісності в цивільному судочинстві: поняття та ознаки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 5 (58). С. 40–48. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v5_2024/9.pdf
27. *Der Wef v. Woolwich Baker Drive, LLC*, No. CV-21-11, 9 (Me. Super. May. 26, 2023). URL: <https://www.courtlistener.com/opinion/10346114/ven-der-wef-v-woolwich-baker-drive-llc/>